

INHOUD

Woord vooraf	7	
Signalement van een keizer	9	
I	DE MAN	13
	Voorouders	15
	Met een Christusrelik gekroond	22
	De Saksendoder	28
	Buitenlands beleid: koningen, khans en kaliefen	33
	Economische politiek: barnsteen en zilver, slaven en goud	44
	Drie heilige steden	50
	‘De keizer die het Romeinse Rijk regeert’	58
	Een christelijk rijk – een ordelijk rijk?	62
	De oude keizer	75
II	DE MYTHE	79
	‘Op koning Karel’	81
	Het lijk in de crypte	87
	De waarheid achter het <i>Roelantslied</i>	89
	Karel de held, Karel de heilige	93
	Een Franse Karel, een Duitse Karel	95
	‘Pater Europae’?	102
	Karels erfenis	105
Leessuggesties	108	

WOORD VOORAF

Karel de Grote, Karl der Grosse, Karl den Store, Carolus Magnus, Charlemagne, Carlo Magno: in vele talen en landen heeft Europa's eerste keizer een naam. Tal van heldendaden worden aan hem en aan zijn getrouwen toegeschreven. Dikwijls wordt hij zelfs geroemd als de man die de grondslagen legde voor het Europa waarin wij nu leven. Toch weten wij over hem weinig met zekerheid. Zijn geboortejaar is omstreden, hoeveel echtgenotes en kinderen hij gehad heeft, is niet duidelijk, en over de beweegredenen achter veel van zijn acties en de vraag in hoeverre hijzelf daarvan de initiatiefnemer was, tasten wij in het duister.

Doch al is Karels verhaal niet in detail te reconstrueren, door er een aantal aspecten uit te lichten hoop ik te laten zien welke invloed hij op zijn wereld heeft uitgeoefend. Dan zal blijken dat die wereld in tal van opzichten sterk afweek van de onze, maar tevens dat toen gedachten zijn ontwikkeld, besluiten zijn genomen, daden zijn gesteld die mede vorm hebben gegeven aan een toekomst waaruit meer dan duizend jaar later onze wereld is voortgekomen. Desniettemin is de wereld die wij nu Europa noemen niet 'onvermijdelijk' uit Karels wereld ontstaan: andere Europa's waren eveneens mogelijk geweest, die wellicht méér of juist minder kenmerken zouden hebben vertoond die men, achteraf, als 'Karolingisch' zou kunnen karakteriseren. Dat weerhoudt velen er niet van, ook nu nog in Karels wereld elementen te herkennen die hun het gevoel geven in een traditie te staan. Om het anders te zeggen: het beeld

dat zeker oudere Europeanen van Karel hebben is ten dele de verwoording van een verlangen te kunnen zeggen dat het huidige Europa niet op zand is gebouwd, maar een fundament heeft in een ver verleden dat bijdraagt aan de identiteit die zij in en voor het heden willen koesteren, ja zelfs verdedigen. Maar juist omdat interpretaties van het verleden dikwijls worden ingezet om eigentijdse cultureel-politieke verlangens te legitimeren blijft het nodig de verhalen over dat verleden – verhalen die zich onvermijdelijk bewegen tussen mythologie, geschiedschrijving en geschiedwetenschap – zo waarheidsgetrouw mogelijk te vertellen. Om dat in dit boekje te doen, heb ik ruimschoots gebruik gemaakt van een studie die ik in 2009 over Karel schreef, getiteld *Karel de Grote. Vader van Europa?* Daaraan heb ik echter nieuwe thema's en inzichten toegevoegd.

Peter Rietbergen

28 januari 2020, Karels sterfdag

SIGNALEMENT VAN EEN KEIZER

Nog steeds pelgrimeren mensen naar de gouden reliekschrijn in Karels voormalige paleiskapel, nu de dom te Aken, de stad die rond 795 Karels favoriete verblijfplaats werd, en waar hij in 814 stierf en begraven werd.

Waar was zijn leven, meer dan zeven decennia eerder, begonnen? Welke omstandigheden hadden ertoe bijgedragen dat de jongen die werd geboren als zoon van een Frankisch edelman bij zijn dood over een groot deel van West- en Centraal-Europa heerste? En hoe zag hij er eigenlijk uit?

Van Karel zijn geen eigentijdse portretten overgeleverd: geen tekening, geen miniatuur in een handschrift, geen fresco in kerk of paleis, geen paneelschilderij, en ook geen beeld in brons of steen. Zijn signalement moeten wij uit de geschreven bronnen halen. Doch die zijn schaars en spreken elkaar dikwijls tegen. Bovendien richtte Karels enige tijdgenoot-biograaf, de geleerde Einhard, zijn *Vita Karoli* in naar het voorbeeld van de keizerlevens van de Romeinse geschiedschrijver Suetonius, en benutte hij de retorische strategieën van, onder anderen, Cicero. Dientengevolge is moeilijk vast te stellen wat ‘topos’ is, en wat enigerlei werkelijkheid weergeeft.

In de late negende eeuw bundelde een monnik genaamd Notker – bijgenaamd Balbulus, ‘de Stamelaar’ – een reeks anekdotes rond de persoon van de keizer. Ook deze tekst is geen betrouwbare levensbeschrijving, eerder een stichtelijk, soms vermakelijk werk, bedoeld voor Karels achterkleinzoon, Lodewijk ‘de Dikke’.

Uit de weinige gegevens die deze en andere bijna contemporaine teksten opleveren, komt het volgende beeld van Karel naar voren.

Geboren: 2 april - 742? Recenter echter: 747, 748, 749

Te: onbekend

Gestorven: 28 januari 814

Te: Aken

Lengte: 'zeven voet'. Volgens metingen in 1861 en 2010: 1.90 dan wel 1.84 meter – voor zijn tijd reusachtig lang

Haarkleur: 'blond'; later: zilvergrijs

Kleur ogen: onbekend, maar 'groot' en 'doordringend'

Verdere fysieke kenmerken: een dikke buik, een lange neus, en een snor – dus niet de baard waarmee hij altijd wordt afgebeeld. Verder: een stem die goed klonk, maar niet zo diep en zwaar was als men op grond van zijn gestalte zou verwachten

Vader: Pepijn (714-768), bijgenaamd 'de Korte', hetgeen zowel zijn lichaamslengte als zijn humeur kan hebben gekarakteriseerd

Moeder: Bertha/Bertrada (?-783), dochter van graaf Karibert/Heribert van Laon. Haar bijnaam, 'met de grote Voet', duidt waarschijnlijk op een klompvoet

Broer: Karl(o)man (751-771), en wellicht een jonggestorven Pepijn.

Zuster(s): Gisela en misschien nog twee (vroeggestorven?) meisjes

Gehuwd: vier- of vijfmaal

- Met Himiltrud – gewoonterechtelijk, niet kerkelijk

- Met een dochter van Desiderius van Lombardije (?)

- Met Hildegard (ca. 758-783), dochter van een edelman uit Zwaben
- Met Fastrada (ca. 765-794), dochter van een edelman uit Oost-Frankonië
- En met Luitgard (?-800), 'uit Alemannië'

Concubines: genoemd worden: Adelind, Gerswind, Madelgard en 'Regina'

Kinderen: uit het huwelijk met Himiltrud: één zoon, Pepijn 'met de Bochel'

Uit het huwelijk met Hildegard: drie zoons – Karel, Karloman/Pepijn en Chlodwig (= Lodewijk) – en drie dochters, Bertha, Gisela en Rotrud; alsmede drie kinderen die binnen een jaar stierven

Uit het huwelijk met Fastrada: twee dochters, Hiltrud en Theoderada

Bastaarden: genoemd worden drie zonen – Drogo, Hugo en Theoderik – en twee dochters, Adeltrud en Rothild. Nog drie andere onwettige kinderen worden niet door alle genealogen/historici aan Karel toegeschreven.

VOORoudERS

‘Tevens beval hij dat de eeuwenoude verhalen – hoe barbaars ook – waarin de oorlogshandelingen van de koningen van vroeger tijden werden verteld, zouden worden opgeschreven, om ze zo te bewaren.’

Een zinnetje bij Einhard dat een belangrijk cultureel-politiek gegeven onthult. Karel was zeer geïnteresseerd in de daden van zijn voorouders. Dat is niet verwonderlijk in een wereld waarin afkomst in hoge mate plaats- en machtbepalend was. Mede daarom liet hij de geschiedenissen optekenen van de wereld waaruit zijn familie stamde en de volken waarover hij heerste. Mede daarom liet hij een grammatica van het oude Frankisch vervaardigen, om zo de vooral mondeling overgeleverde taal van zijn volk voor het nageslacht vast te leggen. In Karels beleving van zijn eigen recente en verre verleden vinden wij de sleutel tot althans een deel van zijn denken en doen.

Vanouds was het Romeinse Rijk het doelwit geweest van veelal losse samenlevingsverbanden voorbij de muren, torens en forten van de *limes*: groepen landverhuizers of plundersaars uit Centraal- en Oost-Europa, die men later ‘Germaanse stammen’ heeft genoemd, alsof zij al etnische, ja zelfs ‘nationale’ eenheden waren. Veelal in beweging gebracht doordat de klimaatomstandigheden verslechterden, en geleid door hun krijgsheren, settelden deze nomadische verbanden zich vanaf de tweede eeuw

langs en soms ook binnen de Rijn- en Donaugrenzen van het imperium.

Een van de groepen die succesvol waren in het veroveren van een relatief groot gebied in het toenmalige Romeinse Gallië was die van de Franken. Zij maakten zich in de vijfde en zesde eeuw meester van het huidige Noord-oost-Frankrijk, Oost-België, Luxemburg en de Duitse Rijn- en Eifelstreek. Hun eerste koning was Childeric, wiens graf meer dan 1100 jaar later, in 1653, bij toeval in Doornik ontdekt werd. Kennelijk was hij aanvankelijk in Romeinse dienst geweest: zijn lichaam droeg in het graf nog de mantel en het kuras van een generaal. Later, toen de Romeinen hun macht over zijn contreien hadden verloren, maakte hij zich van hen los en vergrootte allengs het bezit van wat vervolgens de Merovingische dynastie werd genoemd. Dat hij zich in 481 met zijn paarden naar de eeuwigheid liet vergezellen duidt erop dat hij de religieuze tradities van de Germaanse ruitervolken nog huldigde.

Zijn zoon Chlodwig (= Clovis/Louis), die het Franse rijk verder uitbreidde, voelde de noodzaak zijn macht effectief en legitiem te maken. Daartoe wendde hij zich tot de christelijke Kerk. Deze was, in de laatste eeuwen van het Romeinse Rijk, steeds meer op de voorgrond getreden als de feitelijke handhaafster van recht en orde in een samenleving waarin het centrale gezag allengs minder functioneerde. Met name de bisschoppen in de steden waren behalve geestelijke leiders dikwijls ook rechters en vervulden indien nodig andere seculiere bestuurstaken. Zo werd de Kerk van Rome allengs een bijna allesomvattend instituut, dat beloofde het leven van de mens in tijd en vooral eeuwigheid veilig te stellen. Zo werden geestelijke leiders mannen met wie de wereldlijke machthebbers terdege rekening moesten houden.

Tegen deze achtergrond moet men Clovis' doop interpreteren, volgens het verhaal in 496 verricht door bisschop Remigius te Reims, waar dientengevolge tot in de negentiende eeuw alle Franse koningen zich lieten kronen. Zeker koesterde Clovis de hoop dat de god van de christenen hem zou zegenen in zijn strijd tegen zijn concurrenten en vijanden. Zeker rekende hij op de religieus-politieke steun van de meest vooraanstaande vertegenwoordigers van die christelijke god: de paus, de andere bisschoppen. Zeker verwachtte hij dat zijn deels christelijke onderdanen hem nu als hun wettige, want gezalfde vorst zouden accepteren.

Hoewel Clovis' nakomelingen het rijk nog verder vergrootten – zij verwierven tevens wat tegenwoordig Bourgondië heet, en de Provence – was hun regime instabiel, omdat bij de dood van een koning naar oud-Germaans gebruik al zijn volwassen zoons een deel kregen. De gevolgen bleven niet uit: politieke chaos. De leiders van de Kerk gingen hun eigen gang, en ook de Frankische grootgrondbezitters eigenden zich steeds meer macht toe over hun goederen en de mensen die er woonden en werkten. Het Frankrijk viel in delen uiteen. Neustrië, in het noordwesten, en Austrasië in het noordoosten waren de voornaamste.

In de loop van de zesde en zevende eeuw werken machtige magnaten uit de Frankische adel zich op tot 'hofmeiers': deze functionarissen bestieren de verschillende Frankische staatjes namens de steeds machtelozer Merovingische vorsten, die slechts een symbolisch-sacrale functie behouden.

In de jaren rond 600 wordt de edelman Pepijn 'maior domus' in het oostelijke Frankrijk. Hij heeft zijn eigen

economisch-politieke basis in het huidige Vlaams-Brabant: zijn bijnaam ‘van Landen’ verwijst naar de gelijknamige stad. In 613 sluit hij een alliantie met de machtige bisschop van Metz, Arnulf. De politieke band wordt bezegeld doordat Pepijns dochter Arnulfs zoon huwt. Dat mag bevreemden, maar Arnulfs vrouw was in het klooster gegaan en hijzelf had zich tot priester laten wijden, een situatie die de Kerk graag ziet nadat een echtpaar zijn huwelijkse plicht gedaan had.

Zo raken ‘Pippinieden’ en ‘Arnulfingen’ vermaagschap. Hun beider kleinzoon, Pepijn II, ‘de Jongere’ – ook wel ‘van Herstal’ genoemd, naar de plaats in de Ardennen waar de familie eveneens goederen bezit – slaagt erin de Frankenrijken te verenigen, waarna hij als opperbestuurder optreedt namens de koning. Hoewel deze Pepijn kerkrechtelijk gehuwd is, wordt zijn bekendste zoon geboren uit een minder formele relatie: Karel, later bijgenaamd ‘Martel’, de ‘Strijdhamer’ (688/689-741). Hem lukt het desondanks de functie van hofmeier te verwerven, en die zo stevig te vestigen dat hij zich ten slotte kan laten begraven in de koninklijke abdij van St.-Denis, bij Parijs.

Twee zoons heeft Karel op zijn beurt. Beiden streven ernaar hun vader in diens ambt op te volgen. Ofschoon de oudste, Karloman, daarin aanvankelijk lijkt te slagen, trekt hij zich in 747 terug in een klooster. Juist omdat Einhard wel erg benadrukt hoe harmonieus de broers samenwerkten, is het waarschijnlijker dat Karloman tot de kluis gedwongen werd door zijn broer Pepijn III, ‘de Korte’, die vervolgens de alleenheerschappij uitoefent. Om zijn niet onomstreden positie te verstevigen – tegenover Karloman, maar ook tegenover andere Frankische edelen die menen dat zij met evenveel recht het rijksbestuur zouden kunnen claimen – laat Pepijn zich adopteren door de